

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

ГРУДНИЦЬКА СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 346.24

**ГОСПОДАРСЬКА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ
ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Спеціальність: 12.00.04 – господарське право,
господарсько-процесуальне право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Донецьк – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті економіко-правових досліджень Національної академії наук України (м. Донецьк).

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор,
академік НАН України
Мамутов Валентин Карлович,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, директор (м. Донецьк).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
Замойський Ігор Євгенович,
Донецький університет економіки та права,
завідувач кафедри господарського і
цивільного права та процесу (м. Донецьк);

доктор юридичних наук, професор
Віхров Олександр Петрович,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т.Г. Шевченка
МОНмолодьспорту України, завідувач кафедри
правових дисциплін (м. Чернігів);

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
Бисага Юрій Михайлович,
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет» МОНмолодьспорту України,
завідувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства (м. Ужгород).

Захист відбудеться **«17» травня 2012 року о 10⁰⁰ годині** на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.170.02 в Інституті економіко-правових досліджень НАН України за адресою: вул. Університетська, 77, м. Донецьк, 83048.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту економіко-правових досліджень НАН України за адресою: вул. Університетська, 77, м. Донецьк, 83048.

Автореферат розісланий **«14» квітня 2012 року.**

Заст. голови
спеціалізованої вченої ради

В.А. Устименко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Державні підприємства є невід'ємною складовою сучасної змішаної економіки. За статистичними даними на 1 січня 2011 р. в Україні діяло 6661 державне комерційне підприємство, 43 казенних підприємств, 572 державних акціонерних товариств, 75 державних товариств з обмеженою відповідальністю. На державний сектор покладено ряд функцій суспільного відтворення, головними з яких є соціалізація економіки, підтримка стратегічно важливих областей економіки з метою забезпечення необхідного рівня економічного розвитку та ефективності економіки, прискорення НТП, забезпечення необхідної суспільству малорентабельної господарської діяльності тощо. Натомість адекватна цим потребам реструктуризація державних підприємств в Україні поки що не отримала глибокого науково-теоретичного обґрунтування та правового забезпечення. Україна як незалежна держава стала правонаступницею значної долі промислових підприємств державного сектору СРСР. Однак потенціал державних підприємств порівняно з СРСР суттєво знизився. До цих пір не сформована стійка і ефективна модель управління державним сектором. Навпаки, спостерігається курс на приватизацію державних підприємств, а не підвищення ефективності їх діяльності, що врешті решт йде на шкоду національній безпеці України. Державний сектор України ще зберігає значні потенційні можливості вирішення загальноекономічних проблем, бо на сьогодні його доля у ВВП країни складає 37%. В управлінні державними підприємствами відбувається постійне звуження їх прав і поглиблення всевладдя держави-власника (засновника) з пріоритетом її інтересів, проте потреби ефективного розвитку державних підприємств вимагають пріоритету інтересів саме підприємств як товаровиробників та більш прийнятних гарантій дотримання державних інтересів.

В Україні господарська правосуб'єктність державних підприємств визначається Господарським кодексом України та Законом України «Про управління об'єктами державної власності», норми яких не забезпечують належного стану господарської правосуб'єктності державних підприємств. Комплексна програма реструктуризації державних підприємств, затверджена розпорядженням КМУ від 29.08.2001 р., передбачає перетворення державних підприємств в структури, адаптовані до ринкових умов господарювання. Однак закріплене у законодавстві всевладдя держави-власника по відношенню до державних підприємств не відповідає цій потребі. Вирішенню проблеми здатне сприяти розширення господарської самостійності державних підприємств.

Теоретичні проблеми господарської правосуб'єктності державних підприємств в централізовано-плановій економіці радянського періоду розроблялися А.В.Венедиктовим, В.В.Лаптевим, В.К.Мамутовим та ін. Після переходу до ринкових умов господарювання теоретичні та практичні проблеми господарської правосуб'єктності державних підприємств досліджувалися в наукових працях юристів та економістів – І.П. Булеєва, В.М. Гайворонського, І. Даценко, І.М. Любімова, А.Е. Пилецького, Л.Г. Червової, О.А. Черненко та ін. Однак комплексного, системного дослідження господарської правосуб'єктності державних

підприємств та сучасного правового забезпечення їх господарської самостійності в нових економічних умовах ще не проводилося.

Вищенаведене свідчить про актуальність і доцільність проведення дослідження за темою дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом науково-дослідних робіт Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України за темами «Основи правового регулювання економіки України» (державний реєстраційний номер 0108U000191) та «Правове забезпечення ефективного управління об'єктами публічної власності» (державний реєстраційний номер 0111U007825), у яких дисертантка брала участь як співвиконавець і у межах яких авторкою самостійно здійснено теоретичну розробку господарської правосуб'єктності державних підприємств та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретико-методологічних та прикладних засад господарської правосуб'єктності державних підприємств, обґрунтування теоретичних положень щодо правового забезпечення їх господарської самостійності в нових економічних умовах, формування відповідних пропозицій з удосконалення законодавства.

Відповідно до визначеної мети поставлено і вирішено наступні завдання:

дослідження історії розвитку господарської правосуб'єктності державних підприємств та виокремлення його етапів;

аналіз стану господарської правосуб'єктності державних підприємств в Україні та визначення потреб та напрямків її розвитку;

дослідження господарської правосуб'єктності державних підприємств у зарубіжних країнах та виявлення їх концепцій;

аналіз методологічних підходів до дослідження проблем господарської правосуб'єктності та визначення методологічної концепції;

дослідження теорій правосуб'єктності та обґрунтування господарсько-правової концепції теорії правосуб'єктності;

аналіз конституційних основ господарської правосуб'єктності державних підприємств та виявлення конституційних передумов для забезпечення господарської самостійності державних підприємств;

дослідження проблем визначення поняття господарської правосуб'єктності у сучасній літературі та його удосконалення;

аналіз структури господарської правосуб'єктності та визначення її співвідношення з правовим інститутом;

дослідження економіко-правової сутності і поняття державного підприємства на сучасному етапі та удосконалення їх визначень;

аналіз проблеми кваліфікації підприємства як суб'єкта чи об'єкта права, розвиток теорії оперативного управління;

дослідження проблеми співвідношення понять «підприємство» і «юридична особа», розвиток теорії колективу;

аналіз можливостей впровадження у законодавство синдикалістської концепції державного підприємства та розробка пропозицій до законодавства;

дослідження законодавчого забезпечення господарської самостійності державних підприємств та розробка пропозицій щодо його розвитку.

Об'єктом дослідження є господарські відносини, що виникають у державному секторі економіки у процесі створення і діяльності державних підприємств.

Предметом дослідження є господарська правосуб'єктність державних підприємств.

Методи дослідження. При здійсненні дослідження були застосовані історичний, діалектичний, аналітико-синтетичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, логіко-юридичний методи. За допомогою історичного методу визначено методологічний підхід до дослідження проблем господарської правосуб'єктності та методологічна концепція. Застосування діалектичного методу дозволило виокремити етапи історичного розвитку господарської правосуб'єктності державних підприємств, удосконалити визначення поняття господарської правосуб'єктності, її структури та співвідношення з правовим інститутом державного підприємства. За допомогою аналітико-синтетичного методу здійснено дослідження стану господарської правосуб'єктності державних підприємств в Україні і визначення потреб та напрямів її розвитку, аналіз теорій правосуб'єктності та обґрунтування господарсько-правової концепції теорії правосуб'єктності, аналіз конституційних основ господарської правосуб'єктності державних підприємств, дослідження економіко-правової сутності і поняття державного підприємства на сучасному етапі. Порівняльно-правовий метод використано при дослідженні особливостей господарської правосуб'єктності державних підприємств у зарубіжних країнах. Формально-логічний і логіко-юридичний методи використані для виявлення недоліків чинного законодавства щодо господарської правосуб'єктності державних підприємств та обґрунтування пропозицій з удосконалення законодавства.

Теоретичну основу дослідження, крім вищезазначених авторів, склали роботи вітчизняних і зарубіжних вчених – юристів і економістів, таких як: В.К. Андреев, М.М. Агарков, Н.Г. Александров, С.І. Архіпов, С.І. Аскназій, О.А. Беяневич, Г.Дж. Берман, Ю.М. Бисага, А.Г. Бобкова, С.Н. Братусь, А.В. Бузгалін, О.М. Вінник, О.П. Віхров, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, Д.М. Генкін, Л.Я. Гінцбург, А. Гош, В.П. Грибанов, Д.Д. Грім, В.В. Дементьев, І.В. Дойніков, Л. Дюгі, І.В. Єршова, А.Д. Залєвська-Шишак, І.Є. Замойський, Г.Л. Знаменський, Р. Ієринг, О.Е. Лейст, А.І. Камінка, Т.В. Кашаніна, Д.А. Керімов, О.Р. Кібенко, М.І. Коняєв, Н.М. Коркунов, О.А. Красавчиков, Н.Ю. Круглова, К.К. Лебедєв, В.С. Мартем'янов, В.С. Нерсисянц, К.Д. Овчиннікова, М. Оріу, О.С. Панарін, Л.І. Петражицький, І.А. Покровський, Г.В. Пронська, О.А. Пушкін, В.Ф. Сіренко, В.С. Соловійов, Н.С. Суворов, Е.А. Флейшиць, Р.О. Халфіна, В.В. Хахулін, О.О. Чувпило, Г.Ф. Шершеневич, М.М. Шкільняк, О. Шпенглер, В.С. Щербина та ін.

Емпіричну базу дослідження склали нормативно-правові акти України та інших країн, статистичні матеріали, установчі документи державних підприємств, матеріали розгляду господарських справ у судах за участю державних підприємств.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлюється тим, що уперше після переходу до ринкових умов господарювання на основі системного,

комплексного дослідження здійснено розроблення сучасних теоретико-методологічних та прикладних засад господарської правосуб'єктності державних підприємств, обґрунтування теоретичних положень щодо правового забезпечення їх господарської самостійності в нових економічних умовах й відповідних пропозицій до законодавства.

Уперше:

виокремлено етапи історичного розвитку господарської правосуб'єктності державних підприємств: дореволюційний період – казенні підприємства визнавались об'єктами права, а саме, права власності держави; 20-і – початок 60-х років минулого століття – урегульовано права державних трестів і нетрестованих державних підприємств, наділених статусом юридичної особи; 60-і роки – середина 80-х років минулого століття – розширено права державних підприємств у вирішенні господарських питань, що раніше відносилися до компетенції вищестоящих господарських органів; кінець 80-х років – 27 березня 1991 р. (дата прийняття Закону про підприємства) – розширено права державного підприємства за рахунок визнання його товаровиробником, що функціонує на засадах повного госпрозрахунку; початок 90-х років – по цей час – поступове фактичне обмеження законом і установчими документами господарської самостійності державних підприємств, особливо тих, що отримали статус казенних;

обґрунтовано значення для вирішення проблем господарської правосуб'єктності органічної концепції праворозуміння та правового інституціоналізму, що розвиваються в руслі методологічного колективізму східної християнської традиції;

висунуто господарсько-правову концепцію теорії правосуб'єктності як теорії узгоджених приватних і публічних воль (влад) і інтересів у рамках двоєдиної приватно-публічної категорії господарської правосуб'єктності;

виявлено конституційні передумови для забезпечення господарської самостійності державних підприємств, основу яких складає закладений у Конституції України принцип «дозволено все, що не заборонено» у відповідності до норм про демократичну, соціальну, правову державу; на цій основі сформульовано адекватне органічній концепції праворозуміння і правовому інституціоналізму поняття господарсько-правового інституту – як сукупності господарських прав, обов'язків і свобод (або сукупності правовідносин між їх володільцями) (далі – правовий інститут);

обґрунтовано, що за економіко-правовою сутністю підприємство – первинний господарсько-правовий інститут, який є основною ланкою в системі формування інститутів суспільства; кваліфіковано цю обставину як основну складову в обґрунтуванні господарсько-правової самостійності державного підприємства;

сформульовано положення про пріоритет системного інтересу підприємства відносно інших задіяних у підприємстві інтересів і пріоритет публічних інтересів лише за умови участі підприємств безпосередньо або через громадські об'єднання суб'єктів господарювання у виробленні відповідних публічних рішень.

Удосконалено:

визначення поняття господарської правосуб'єктності з урахуванням того, що це – така абстрактна властивість суб'єкта господарювання, яка конкретизується у всіх правах і обов'язках, що формуються у складноорганізованому процесі збалансування приватних і публічних інтересів і встановлення меж приватних і публічних влад, що гарантують реалізацію інтересів.

Дістали подальший розвиток:

теоретичні розробки щодо структури господарської правосуб'єктності, а саме:

а) обґрунтовано, що при характеристиці господарської правосуб'єктності необхідно розрізняти такі поняття, як: об'єктивні права, обов'язки і свободи, суб'єктивні права, обов'язки і свободи, статусні права, обов'язки і свободи (правовий статус), компетенція, повноваження, правоздатність, поточні права, обов'язки і свободи, потенціальні, формальні та реальні права, обов'язки і свободи, організаційно-правова форма, правовий інститут, інституційні права, обов'язки і свободи;

б) визначено центральне місце правового інституту у структурі господарської правосуб'єктності;

в) обґрунтовано співвідношення господарської правосуб'єктності, організаційно-правової форми та правового інституту, де: 1) організаційно-правова форма як сукупність статусних прав, обов'язків і свобод може бути потенційною (закріпленою у законодавстві) і реальною (реалізованою на практиці); 2) правовий інститут – це реальна організаційно-правова форма, закріплена в установчих документах; 3) господарська правосуб'єктність включає в себе обидва ці поняття та додатково поточні права, обов'язки і свободи, що виникають на їх основі;

теоретичні положення щодо визначення підприємства суб'єктом чи об'єктом права, а саме, обґрунтовано, що державне підприємство є одночасно і суб'єктом, і об'єктом права в додатковому, ніж це передбачено у чинному законодавстві, контексті: об'єктом з точки зору права учасників господарських відносин на той чи інший ресурс, задіяний у підприємстві; суб'єктом з тієї точки зору, що підприємство як система являє собою цілісну сукупність майнового і людського капіталів, виступає як самостійний суб'єкт права, що володіє організаційною цілісністю і єдністю; з урахуванням цього аргументовано доцільність відмови у ГК України від трактування підприємства як цілісного майнового комплексу – об'єкта права, запропоновано закріплення у законодавстві принципу обороту корпоративних прав, а не цілісних майнових комплексів, а також державної реєстрації цілісних майнових комплексів та заборони відчуження їх частин без згоди трудового колективу, органів місцевого самоврядування та кредиторів підприємства;

теорія оперативного управління А.В. Венедиктова, яку запропоновано розвинути до теорії господарювання, що передбачає доповнення права оперативного управління державним майном у господарсько-виробничих і організаційно-господарських майнових відносинах правом господарювання державного підприємства, яке гарантує господарську самостійність державного підприємства у всіх відносинах;

теорія колективу А.В. Венедиктова, яка трактується як теорія складноструктурованого приватно-публічного колективу, шляхом її доповнення

майновою складовою та розвитку до теорії підприємства як правового інституту, що включає всі інституційні права, обов'язки і свободи учасників господарських відносин у рамках колективу підприємства, у т.ч. майнові;

положення щодо розвитку законодавства про державні підприємства, а саме запропоновано:

а) впровадження у законодавство синдикалістської концепції 1) внутрішньої організації державного підприємства і 2) його участі у вертикальних відносинах: перша передбачає участь різних заінтересованих груп у формуванні органів підприємства та їх нормотворчості, друга – право громадських об'єднань суб'єктів господарювання, до складу яких входять державні та інші підприємства, приймати участь у нормотворчості на рівні державних органів та органів місцевого самоврядування;

б) встановлення права державних органів давати обов'язкові до виконання вказівки лише казенним підприємствам і з обов'язковим відшкодуванням збитків, завданих їх виконанням; щодо інших видів державних підприємств це право може бути реалізоване лише за умови участі державних підприємств у виробленні відповідних управлінських рішень.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені в ході дослідження наукові положення і пропозиції можуть бути використані в нормотворчій діяльності, у практичній діяльності при складанні та вдосконаленні статутів державних підприємств, у науково-дослідницькій діяльності при проведенні подальших наукових досліджень, у навчальному процесі. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань правового положення суб'єктів господарювання було використано Донецькою обласною радою професійних спілок Федерації профспілок України при розробці пропозицій до законодавства (лист № 01-16/206 від 12.04.2005 р.), Комітетом з питань соціальної політики та праці Верховної Ради України (довідка № 003-НД від 12.04.2005 р.) та Народним депутатом України Ю.М. Воропаєвим (лист б/н від 04.02.2008 р.) при доопрацюванні проекту закону «Про акціонерні товариства», зокрема, відносно норм, що регулюють захист корпоративних прав держави. Пропозиції щодо вдосконалення правового статусу державних підприємств буде використано Комітетом з питань економічної політики Верховної Ради України в законотворчому процесі (лист № 348 від 07.07.2011 р.). Основні положення і висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані для налагодження та впорядкування організаційно-господарських відносин Київської районної у м. Донецьку ради з державними підприємствами, розташованими на території Київського району м. Донецька (довідка № 01/19-295 від 27.01.2012 р.); використовуються у Державному підприємстві «Науково-дослідний інститут комплексної автоматизації» при аналізі правового положення підприємства, проведенні роботи з судовими організаціями, а також для підвищення рівня організаційної роботи з юридичних питань (довідка № 001/38/54 від 27.01.2012 р.). Матеріали дисертаційного дослідження впроваджені в діяльності Реєстраційної палати Чернігівської міської ради у процесі реєстрації державних підприємств та внесенні змін до статутів (довідка № 3-24/133 від 31.01.2012 р.).

Особистий внесок здобувачки. У дисертації викладені наукові результати, які отримані особисто автором під час науково-дослідних робіт на основі аналізу законодавства щодо державних підприємств та практики його застосування. Наукові результати дисертації одержано авторкою самостійно. Внесок у публікації, підготовлені у співавторстві, визначений у списку опублікованих за темою дисертації праць.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки дисертаційної роботи доповідалися і обговорювалися на наступних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Распад СССР: 10 лет спустя» (Москва, 2001); Міжнародній науково-практичній конференції «Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики» (Харків, 2004); науково-практичному семінарі «Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування» (Харків, 2003); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-економічні проблеми розвитку країни з транзитивною економікою» (Харків, 2007); IV Міжнародній науковій практичній конференції «Научное пространство Европы – 2008» (Софія, Болгарія, 2008); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Эффективные направления модернизации права – 2008» (Прага, Чехія, 2008); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальные проблемы новых наук – 2008» (Пшемишль, Польща, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Современные направления теоретических и прикладных исследований 2008» (Одеса, 2008); Другій Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Экономико-правовые исследования в XXI веке: пробелы и экономически необоснованные нормы в законодательстве, регулирующем хозяйственную деятельность в Украине, и пути их устранения (Донецк, 2009); 9-ій Міжнародній науково-практичній конференції «Проблемы развития предприятий: теория и практика» (Самара, РФ, 2010); Сьомій міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Экономико-правовые исследования в XXI веке: правовые проблемы эффективного использования объектов публичной собственности» (Донецьк, 2011) та ін.

Публікації. Основні результати дослідження викладені в особистій монографії, 30 основних наукових працях у фахових виданнях, рекомендованих ВАК України, а також у 19 додаткових друкованих працях, які представлені науковими статтями, підручниками, матеріалами та тезами науково-практичних конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається із вступу, п'яти розділів, що поєднують п'ятнадцять підрозділів, висновку. Загальний обсяг дисертації складає 432 сторінки комп'ютерного тексту. Робота містить також список використаних джерел із 601 найменування та 15 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділ 1. Загальна характеристика господарської правосуб'єктності державних підприємств містить три підрозділи.

У *підрозділі 1.1. «Історія розвитку господарської правосуб'єктності державних підприємств»* зауважується, що в останні роки інколи доводиться стикатись з таким уявленням, начебто державна власність з'явилась тільки після соціалістичної революції в СРСР і має місце тільки в соціалістичній системі господарства. У процесі дослідження показано, що власність держави відома здавен, при цьому по мірі історичного розвитку багаторазово змінювались концепції державного підприємства. Щодо наукової розробки їх господарської правосуб'єктності зазначено, що у науковій літературі дореволюційного періоду правовому регулюванню діяльності державних підприємств приділялась доволі незначна увага, учення про державні підприємства не виділилось в рамках загального вчення про юридичні особи, підприємство розглядалось як об'єкт правовідносин. У радянський період правове положення державного підприємства пройшло шлях від визнання спочатку суб'єктом внутрішньогосподарського права, а потім самостійним суб'єктом права у багатьох відносинах, перелік яких постійно розширювався.

Розглянута трансформація наукових поглядів на правову природу державного підприємства: від трактування держпідприємства як товарної форми власності держави (20-ті роки ХХ ст.), до теорії підприємства-державного органу (30-40-і роки ХХ ст.). Остання мала дві протилежні гілки. Перша – адміністративістська, пануюча служила забезпеченню адміністративних методів управління економікою. Друга – теорія господарського органу (господарської правосуб'єктності) відстоювала розширення господарської самостійності підприємств.

У кінці 80-х років відбулося розширення прав держпідприємства за рахунок визнання його соціалістичним товаровиробником, що функціонує на засадах повного госпрозрахунку. Після Закону 1987 р. нічого нового в концепції держпідприємства не було. На папері їх права ненадовго розширили, а потім суттєво обмежили і навіть ліквідували. З початку 90-х років по теперішній час відбувається поступове фактичне обмеження законом і установчими документами господарської самостійності держпідприємств, особливо тих, що отримали статус казенних. Теоретична проблема самостійності підприємства у вертикальних відносинах, яка була каменем спотикання у радянський час, залишилася невирішеною і призвела до того, що права державних підприємств на сучасному етапі стали набагато вужчими, ніж були у радянський період, при цьому не тільки у вертикальних, а й у горизонтальних відносинах.

У *підрозділі 1.2. «Стан господарської правосуб'єктності державних підприємств в Україні»* досліджено питання видів державних підприємств за чинним законодавством та його відповідність науковим уявленням. Підкреслено, що незалежно від виду держпідприємства у Господарському кодексі України закріплена концепція державного підприємства як самостійного суб'єкта господарювання (ст.62, 65). Разом з тим практика свідчить про надмірну «опіку» з боку держорганів щодо діяльності підприємств, що знижує їх зацікавленість у результатах діяльності, ефективність господарської діяльності підприємств і економіки в цілому. Господарська самостійність державних підприємств значно звужена в порівнянні з Положенням про соціалістичне державне виробниче підприємство 1965 року і

Законом про державне підприємство (об'єднання) 1987 р. Закон «Про управління об'єктами державної власності» взагалі будується на концепції державного підприємства як об'єкта права, у результаті вплив на діяльність суб'єктів господарювання і майно, що належить державі, але не використовуване в господарському обороті, будується на однакових принципах.

Наголошується, що вдосконалення управління державними підприємствами вимагає забезпечення їх господарської самостійності. Держава не справляється з виконанням контрольних функцій за діяльністю державних підприємств. Для поліпшення контролю за діяльністю підприємств державні органи приватизації пропонували передати в комунальну власність в 2008 р. – 18,5 тис. об'єктів, в 2009 – 16,4 тис., в 1 кварталі 2010 р. – 12 тис. Проте майже кожна друга місцева рада не погодилася прийняти державні об'єкти в комунальну власність через неготовність до їх подальшого утримання. Натомість інвестиції в основний капітал державних підприємств здійснюються в основному за рахунок власних коштів підприємств. Статистичні дані свідчать на користь розширення господарської самостійності державних підприємств.

У *підрозділі 1.3. «Господарська правосуб'єктність державних підприємств у зарубіжних країнах»* виявлено дві концепції управління самостійними держпідприємствами (державними торговими товариствами і публічними підприємствами): державницька (концепція управління, підконтрольного тільки державі) і синдикалістська (концепція участі зацікавлених сторін на паритетних засадах, що головним чином беруть участь у справах підприємства, у формуванні волі в рамках підприємства). Відповідно існує дві концепції вирішення конфлікту інтересів у держпідприємствах між інтересами підприємства і публічними інтересами: 1) на користь публічних інтересів і 2) на користь інтересів підприємства, які проявляються при вирішенні питань про право вищестоячого держоргану призначити директора і давати обов'язкові для виконання вказівки. В Україні використовується виключно перша концепція, проте вирішення проблеми самостійності державних підприємств у вертикальних відносинах, навпаки, можливе у рамках синдикалістської концепції або сполучення двох концепцій.

З урахуванням стану господарської правосуб'єктності держпідприємств в Україні та відповідного зарубіжного досвіду аргументовано пропозицію щодо синхронного вдосконалення як внутрішньої, так і зовнішньої системи управління державними підприємствами із впровадженням синдикалістської моделі участі державного підприємства відповідно у внутрішніх і зовнішніх відносинах та з використанням можливостей сполучення з державницькою моделлю держпідприємства. Це дозволить попереджувати зловживання підприємств інтересами держави, з одного боку, та забезпечить пріоритет інтересів підприємства, з іншого.

Розділ 2. Методологія дослідження господарської правосуб'єктності містить три підрозділи.

У *підрозділі 2.1. «Методологічні підходи до дослідження проблем господарської правосуб'єктності»* при розгляді проблем методологічного значення констатується проблема вибору однієї з двох методологій, які позначаються у

сучасних дослідженнях як ключові: методологічного індивідуалізму і методологічного колективізму. У роботі обґрунтовано, що основний акцент має бути зміщено з аспекту вибору поміж двох методологій на аспект їх сполучення. Встановлено, що у європейській історії склалося дві традиції континентального права – західна та східна, які в більшому чи меншому ступені практикуються і в західних, і в східноєвропейських країнах. Західна традиція континентального права базується на затребуваних середньовічними юристами із грецької філософії раціоналістичних номіналістичних поглядах, на започаткованому на цій основі (XI–XII ст.) методологічному індивідуалізмі, а пізніше (XX ст.) й методологічному колективізмі, які однаково ґрунтуються на властивому цій традиції протиставленні індивідуального і колективного, приватного і публічного. Східна традиція континентального права базується на методологічному колективізмі, що розвивається в контексті споконвічної християнської традиції, яка зберігається у православ'ї, і ґрунтується на сполученні матеріального і духовного, індивідуального і колективного, приватного і публічного, тому позначається у цій роботі як індивідуалістично-колективістська методологія (у літературі – споконвічний християнський колективізм).

Протистояння двох традицій, яке сформувалось наприкінці XI–XII ст., зберігається і зараз, до XIX ст. мало конструктивне значення, сприяло постійному вдосконаленню засобів технологічної і суспільної комунікації, розробці і впровадженню інновацій з метою покращення умов життя людини. На XIX–XX ст. прийшлася криза у взаєминах цієї пари традицій, обумовлена черговим розподілом праці, що зумовив перехід до більш високого ступеня усупільнення виробництва, що обернулось ускладненням суспільних відносин і виникненням надзавдання з їх організації.

На основі проведеного аналізу виокремлено дві концепції праворозуміння, що використовуються у різних традиціях – юридична у західній традиції та органічна у східній.

Обґрунтовано, що адекватним органічній концепції праворозуміння є правовий інституціоналізм, течія якого виникла у XIX ст. у результаті прориву східної ідеї у західний простір та звернення до споконвічного християнського колективізму. Після Другої світової війни правовий інституціоналізм було покладено в основу теорії плюралістичної демократії, успішно реалізованої на Заході. Прикладом такого підходу стали категорії, що використовуються й у вітчизняному господарському праві: соціальної правової держави, соціально орієнтованої економіки, державного регулювання ринкової економіки, філософії участі – від участі трудових колективів в управлінні підприємствами до участі громадських структур у формуванні державної соціально-економічної політики,

Встановлено, що правовий інституціоналізм виводить право із суспільства, де держава оформляє право, вироблене різними інститутами. Тим самим складаються передумови для формування правових інститутів, які розглядаються як персоніфікації організованої групи для досягнення спільної мети. Він не заперечує активної ролі держави у правотворенні, а лише ставить її у жорсткі рамки узгоджувальних процедур, тим самим не відкидає, а поглинає традиційний

юридичний позитивізм, так само як і юридичний неопозитивізм (нормативізм), доповнюючи сукупність генералізованих державою та суспільством норм права правами інституцій. Дисертантка висловлюється на користь правового інституціоналізму, звертаючи увагу також на його узгодження з популярною нині інтегральною або комунікативною теорією права. Сформована на континенті течія правового інституціоналізму дозволяє сполучати централізацію і децентралізацію в управлінні соціально-економічною системою, врегульовувати конфлікти у процедурах примирення та попереджувати їх в узгоджувальних процедурах формування права.

Окрема увага приділяється аналізу двох основних наукових підходів до дослідження проблем правосуб'єктності – догматичного і соціологічного. Догматичний підхід, до якого належить цивілістика, відхиляється як приналежний західній традиції права. Соціологічний напрямок поділяється на дві течії, де виокремлюються соціологічні школи, що приналежні відповідно західній та східній традиції права. Основні характеристики останньої течії з характерною для неї ідеєю свободи свідчать про приналежність до неї господарсько-правової школи.

Наголошується, що господарсько-правова наука завжди виступала у ролі амортизатора негативних тенденцій, що ущемляли права підприємств. Протягом другої половини ХХ ст. наука господарського права відстоювала закладену за часів хрущовської відлиги тенденцію на розширення прав підприємств, їх господарської самостійності. В нових умовах господарювання відстоювала необхідність державного регулювання ринкової економіки, відсутність якого несла загрозу свободі господарювання, призвела до масових банкрутств тощо. Господарсько-правовий підхід, що сформувався в Україні на протигагу архаїчній цивілістиці, направлений на правове забезпечення ефективного функціонування складноорганізованої економіки і забезпечення свободи у сучасному динамічному світі. Все вищевикладене свідчить на користь господарсько-правового підходу при проведенні цього дослідження.

У *підрозділі 2.2. «Теорії правосуб'єктності»* підкреслюється, що на даний момент у науці існує ряд теорій правосуб'єктності. Поняття правосуб'єктності було предметом гострих спорів протягом всього ХІХ ст. Спори, зокрема, викликали питання про співвідношення волі (влади по її реалізації) і інтересу у суб'єктивному праві, у результаті сформувалося декілька теорій – волі (влади), інтересу і комбінаційна, або компромісна. У взаємозв'язку розвивалися і уявлення про сутність юридичної особи і колективних суб'єктів права – є вони фіктивними суб'єктами права чи соціальними спільнотами, які як і людина володіють природною правоздатністю, а значить реальною, а не фіктивною правосуб'єктністю.

З'ясовано, що залишалися непорозуміння, які створювали привід для продовження дискусій. Через постійні дискусії юридичний позитивізм і нормативістська теорія права, так само як і західний соціологічний позитивізм взагалі відмовилися від категорії суб'єкта права і суб'єктивного права (особи як носія права). Така постановка питання не прийнятна для східної соціологічної школи та розвинутого з неї правового інституціоналізму, який вимагає не заперечення категорій суб'єкта права і суб'єктивного права, а, навпаки, їх розвитку

шляхом модифікації у збалансовану приватно-публічну категорію. Наголошується, що для цього є необхідне підґрунтя, яке полягає у подвійній сутності категорій інтересу і волі (влади) – приватній і публічній, адже кожен індивід чи приватний колектив, з однієї сторони, є носієм приватної волі та інтересу, а з іншої – приймає участь у формуванні публічної волі та інтересу.

Підкреслюється, що центральною категорією зазначеного підходу є категорія участі окремих громадян та організованих груп у правотворенні та управлінні людською діяльністю – участь суспільних інститутів (у т.ч. створених підприємствами громадських об'єднань суб'єктів господарювання) у правотворчому процесі на рівні держави, й участь заінтересованих сторін у правотворчому процесі на рівні підприємства – у результаті чого відбувається збалансування приватних та публічних воль (влад) та інтересів (суть синдикалізму).

Встановлено, що ідея сполучення приватно-правового і публічно-правового регулювання почала розроблятися у радянській науці господарського права ще у 1920-і – 1930-і роки. Зокрема, проводилася ідея правосуб'єктності підприємств. У 1940-і роки А.В. Венедиктов обґрунтував теорію оперативного управління державним майном та правосуб'єктності державних підприємств як державного органу. Завдяки цьому було забезпечено гнучкий підхід до визначення обсягів суб'єктивних прав підприємств у залежності від волі їх засновника (держави). Це дозволяло господарникам радянського періоду боротися за розширення господарської самостійності і прав підприємств, а після переходу до ринку в умовах широких деструктивних процесів у результаті надмірної децентралізації – за необхідне і достатнє збагачення господарської правосуб'єктності публічно-правовими компонентами. Натомість на даний час специфіка господарсько-правового підходу не знайшла відображення в існуючих теоріях правосуб'єктності. Для усунення цієї прогалини у роботі обґрунтовано господарсько-правову концепцію комбінаційної (компромісної) теорії правосуб'єктності, яка трактується як теорія узгоджених приватних і публічних воль (влад) і інтересів у рамках двоєдиної приватно-публічної категорії господарської правосуб'єктності з гнучким співвідношенням приватно-правових і публічно-правових складових.

Аргументовано, що така концепція правосуб'єктності підприємства взмозі стати методологічною основою для впровадження синдикалістських елементів в концепцію державного підприємства, здатних опосередковувати механізм узгодження воль (влад) і інтересів учасників внутрішніх і зовнішніх господарських відносин підприємства.

У *підрозділі 2.3. «Конституційні основи господарської правосуб'єктності державних підприємств»* аналізується значуща для даного дослідження проблема співвідношення права і закону, яка має величезне соціальне значення, натомість з теоретичної точки зору вважається невирішеною. Встановлено, що зіштовхується два підходи: один зорієнтований на те, що держава є єдиним і виключним джерелом права (юридичний позитивізм). Другий ґрунтується на тому, що право як регулятор суспільних відносин є відносно незалежним від закону і передує йому. Тим не менше, для вітчизняного права ця проблема вже вирішена, при чому на вищому

законодавчому рівні – у Конституції України, і науці залишилося лише розставити необхідні акценти, щоб полегшити правозастосування.

Зауважено, що у Конституції України (ст.3, 8, 21–23 та ін.), яка визнає людину, її права і свободи найвищою соціальною цінністю, закладено принцип «дозволено все, що не заборонено» (дозволено, якщо не порушуються права і свободи інших). Подібна норма міститься і в Конституціях зарубіжних країн та відповідає Загальній декларації прав людини (ООН, 1948 р.). Це зумовлює нове, соціологічне поняття права, відмінне від звичайно використовуваного поняття у дусі юридичного позитивізму (нормативізму), згідно з яким людина володіє лише тими правами, якими їх наділяє об'єктивне право (закон) – «дозволено те, що прямо дозволено». Ці та інші положення Конституції України і міжнародних документів (принципи демократичної, соціальної, правової держави, верховенства права тощо) передбачають існування не тільки державної влади, а і множини автономних центрів прийняття рішень на засадах самоуправління – множини центрів влади при верховній владі народу. Цим гарантується поєднання публічного регулювання та приватної саморегуляції, що є характерним для господарсько-правового підходу. При цьому основоположну роль у понятті права відіграють гарантовані Основним законом природні права і свободи людини (індивідуальні або колективні), в той час як позитивно-правовим нормам відводиться допоміжна роль, направлена на їх забезпечення, що складає підґрунтя для постановки питання про господарську самостійність державного підприємства як інституціоналізованого колективу.

На цій основі зроблено висновок, що Конституції України відповідає так званий «широкий підхід» до розуміння права та узгоджений з ним господарсько-правовий підхід до правового регулювання економіки. На сучасному етапі на протигагу вузьконормативістському визначенню права сформувалось розуміння права, яке передбачає не тільки юридичні норми, що містяться у законодавстві та інших джерелах, а й наявні суб'єктивні права, а також свободи. Його закріплення у Основному законі фактично знаменувало перехід від юридичного позитивізму (нормативізму) до правового інституціоналізму.

На основі вищезазначеного у роботі окреслено перспективу сходження від категорії юридичного інституту як сукупності норм до категорії правового інституту яка сукупності прав, обов'язків і свобод або правовідносин, учасники яких володіють органічно взаємопов'язаними збалансованими індивідуальними та/чи колективними, приватними та/чи публічними, об'єктивними та/чи суб'єктивними позитивними правами, обов'язками і свободами, які виникають на основі гарантованих Основним законом природних прав, обов'язків і свобод. Підкреслено, що взаємодія права і закону залежить від характеру правотворчого процесу в державі, який у демократичній, соціальній, правовій державі передбачає участь громадян (індивідуальну і колективну) в управлінні державними справами (ст.38 Конституції України), що складає підґрунтя для реалізації синдикалістських елементів в концепції державного підприємства.

На основі проведеного дослідження визначено структуру господарсько-правового інституту, сформульовано його поняття, стверджується, що розгляд державного підприємства як правового інституту, з відповідною конкретизацією

змісту, здатен скласти теоретичне підґрунтя для правового забезпечення його господарської самостійності, для чого є необхідні конституційні передумови. Закладена у 90-і роки тенденція до звуження прав державних підприємств знижує конкурентоздатність державних підприємств на ринку, що порушує конституційний принцип рівності всіх форм власності.

Розділ 3. Поняття і структура господарської правосуб'єктності містить два підрозділи.

У *підрозділі 3.1. «Поняття господарської правосуб'єктності»* проаналізовано питання сутності та поняття господарської правосуб'єктності.

Зауважено, що проблема визначення поняття правосуб'єктності зберігає свою дискусійність з початку XIX ст. Остання хвиля наукових досліджень з цієї проблематики приходиться на 50-60-і роки XX ст. На сьогодні існує декілька трактувань правосуб'єктності. Найбільш поширеною у загальній теорії права є думка, яка пов'язує правосуб'єктність з категорією правоздатності, або праводієздатності, або також деліктоздатності. Подібний підхід отримав закріплення у ЦК України, де можливість мати цивільні права і обов'язки трактується із цивілістичних позицій як здатність (а не право), що вважається достатнім для врегулювання майнових відносин між юридичними і фізичними особами. Однак поняття «правоздатність» є недостатнім для правового регулювання складноорганізованої економіки з характерною для неї складною структурою відносин – внутрішніх і зовнішніх організаційно-господарських та господарсько-виробничих відносин. З огляду на це господарники виокремили поняття господарської правосуб'єктності, яка визначається через господарську компетенцію – згідно з концепцією В.К.Мамутова, сукупність прав та обов'язків, у т.ч. правоздатність як право набувати прав та обов'язків, що отримало закріплення у ГК України. У такому тлумаченні і господарська правосуб'єктність, і правовий інститут визначаються як сукупність прав та обов'язків, в результаті виникає необхідність розмежування цих двох понять.

У роботі звертається увага на сумніви щодо виправданості дублювання понять «господарська правосуб'єктність» і «господарська компетенція» («правовий статус»), до яких приєднується авторка. Свого часу невдоволення дублюванням понять «правосуб'єктність» і «правоздатність», «правосуб'єктність» і «господарська компетенція» стало приводом для переведення поняття правосуб'єктності у площину абстракцій, що дисертантка розцінює як виправданий крок. Однак вибір категорії юридичних можливостей для абстракції був недостатньо вдалим – конкретність юридичних можливостей чітко проявилась у пострадянській господарській практиці у зв'язку з переходом до принципу «дозволено все, що не заборонено». З точки зору правового інституціоналізму виправданим буде розкривати поняття господарської правосуб'єктності через всі права та обов'язки (у т.ч. господарську компетенцію), а також свободи як міра можливої поведінки, не забороненої нормами права. При цьому помилково вважати, що правосуб'єктність неконкретна і нединамічна, виходити з її оцінки як статичного елемента правового статусу, а не як властивості суб'єкта права, що діалектично розвивається.

У роботі обґрунтовано, що за формою господарська правосуб'єктність – це властивість суб'єкта господарювання, а за змістом (сутністю) – це функція господарських відносин, яка виражає міру приватних і публічних влад, що забезпечує збалансовану реалізацію приватних і публічних інтересів, що закріплюються в правах, обов'язках і свободах суб'єкта господарювання. Динаміка суспільних відносин визначає динаміку правосуб'єктності, яка виражається у багатоманітності мір збалансування влад і інтересів, які визначають розвиток прав, обов'язків і свобод. З урахуванням цього сформульовано поняття господарської правосуб'єктності.

У *підрозділі 3.2. «Структура господарської правосуб'єктності та її співвідношення з правовим інститутом»* проаналізовано питання структури господарської правосуб'єктності. У другій половині ХХ ст. при характеристиці господарської правосуб'єктності розрізняли три поняття: компетенцію, правоздатність, права та обов'язки, набуті у результаті реалізації правоздатності. На сучасному етапі доцільність впровадження у вжиток поняття правового інституту вимагає розширення цього переліку та включення до нього таких понять: об'єктивні права, обов'язки і свободи, суб'єктивні права, обов'язки і свободи, статусні права, обов'язки і свободи (правовий статус), компетенція, повноваження, правоздатність, поточні права, обов'язки і свободи, потенціальні, формальні і реальні права, обов'язки і свободи, організаційно-правова форма, правовий інститут, інституційні права, обов'язки і свободи.

Обґрунтовано, що у сучасних умовах об'єктивні права, обов'язки і свободи слід розуміти як загальнообов'язкові права, обов'язки і свободи, встановлені законодавством і установчими документами, суб'єктивні права, обов'язки і свободи – міра можливої поведінки уповноваженої особи, не заборонена законом та установчими документами.

Об'єктивні і суб'єктивні права, обов'язки і свободи кореспондують, відповідно, обов'язкам, правам і свободам інших, формуючи правовідносини, а їх стійкі сукупності – правові інститути. Для конкретизації їх змісту та місця у структурі господарської правосуб'єктності дисертантка звертається до додаткових класифікацій.

Статусні права, обов'язки і свободи відображають закріплені у законодавстві та установчих документах об'єктивні права, обов'язки і свободи, у т.ч. правоздатність. У своїй сукупності вони складають правовий статус, який у сфері суспільного виробництва визначається як господарська компетенція – поняття, що опосередковує виконання господарських функцій у цій сфері та сприяє її організації. Центральне місце у характеристиці господарської компетенції займають повноваження – офіційно надані права і одночасно обов'язки уповноваженого органа, тобто об'єктивні права/обов'язки підприємства. Повноваженням, а не правом фактично є і правоздатність суб'єктів господарювання, у т.ч. державних підприємств. Аргументовано, що у сфері суспільного виробництва правоздатність є центральним об'єктивно-суб'єктивним правом-обов'язком підприємства вступати у господарські відносини. Підтвердженням тому, що правоздатність є не тільки правом, а й обов'язком, є обширна практика ліквідації недіючих підприємств, які

кваліфікуються як такі за ознакою відсутності руху поточних прав та обов'язків протягом тривалого часу.

Підкреслено, що поточні права, обов'язки і свободи відображають права, обов'язки і свободи, що виникають у процесі реалізації об'єктивних (статусних) і суб'єктивних прав, обов'язків і свобод. Виокремлення цього поняття необхідне для відображення господарської правосуб'єктності як динамічної категорії, що розвивається в умовах всезростаючої динаміки економіки. Подібна постановка питання відповідає потребам цільових зрізів господарської правосуб'єктності для вияснення стану господарських справ, що здійснюється на основі балансу, іншої звітної та поточної документації.

Окрім того, обґрунтовано виокремлення потенційних, реальних і формальних прав, обов'язків і свобод. Потенційні права, обов'язки і свободи – нереалізовані статусні права, обов'язки і свободи, передбачені правовими нормами. Реальні – статусні та поточні права, обов'язки і свободи, що виникли в процесі використання потенційних прав, обов'язків і свобод. Формальні – статусні права, обов'язки і свободи, що визначають організаційно-правову форму (ОПФ). Відповідно розрізняються потенційні і реальні ОПФ – сукупність формальних прав, обов'язків і свобод, де перші є не більше ніж шаблонами, що пропонуються для використання на практиці. Реальні ОПФ створюються на практиці з урахуванням вимог законодавства на основі реалізації прав, обов'язків і свобод та виступають як правові інститути (сукупність інституційних прав, обов'язків і свобод).

Визначено центральне місце в структурі господарської правосуб'єктності правового інституту як такого, що забезпечує збалансування прав, обов'язків і свобод. Підкреслено, що правовий інститут як форму слід розрізняти у внутрішньому і зовнішньому виразі. У першому випадку він відображає структуру внутрішніх відносин системно організованої субстанції, у т.ч. державного підприємства, у другому – структурні відносини з іншими системно організованими субстанціями. Від впорядкованості внутрішніх і зовнішніх відносин залежить стійкість системи. Тому для забезпечення формування збалансованого правового інституту слід визнати право заінтересованих груп (трудових колективів, громадських об'єднань суб'єктів господарювання, органів територіальних громад) вимагати включення до установчих документів положень (їх прав та обов'язків та прав і обов'язків органів підприємства), що відповідають інтересам підприємства. Відповідне положення доцільно закріпити у законодавстві, хоч на даний час можлива його реалізація на добровільних засадах або у судовому порядку з посиленням на гарантовані Конституцією права на участь в управлінні державними справами.

Розділ 4. Проблеми господарської самостійності підприємства містить три підрозділи.

У *підрозділі 4.1. «Економіко-правова сутність і поняття підприємства на сучасному етапі»* зазначається, що економічна наука, як західна, так і вітчизняна, не дає однозначної відповіді на питання, що таке підприємство. Якщо зв'язок з виробничою сферою, поєднання ресурсів, організаційну відокремленість і економічну самостійність та направленість на отримання прибутку можна вважати

загальновизнаними, то з приводу характеристики підприємства як основної ланки народного господарства точаться дискусії. Зокрема, набула поширення думка, що адекватним новим умовам є термін «економіка», а не народне господарство, яке в умовах ринкового господарства не можна вважати соціально-економічною системою. Як результат, ця характеристика зникла з визначення поняття підприємства у ГК України (хоч була присутньою у кодифікованому акті – Законі України «Про підприємства в Україні» 27.03.1991 р.).

У роботі аргументується невинуватість цілковитої відмови від терміну «народне господарство» у сучасних умовах, і його слушно застосовано у низці норм ГК України. Він використовується у працях ведучих спеціалістів західних країн (Ойкен та ін.), у зарубіжному праві (нім. – Volkswirtschaft), використовувався у дореволюційній юридичній літературі. Однак у характеристиці підприємства дійсно слід відмовитися від його ознаки як основної ланки народного господарства задля переходу на більш високий рівень – його характеристики як первинного господарсько-правового інституту (що поглинає першу).

Для потреб цього дослідження з-поміж економічних визначень виокремлено поняття підприємства як комплексної відкритої соціально-економічної системи, об'єднаної множиною специфічних зв'язків з навколишнім (зовнішнім) середовищем (В.Л. Пилушенко, Б. Раффілд (США)), що слугує кваліфікації підприємства як господарсько-правового інституту – системи приватно-публічних відносин у сфері господарювання. Спираючись на нього, на основі проведеного дослідження сформульовано економіко-правову сутність підприємства як основної системи приватно-публічних правовідносин у сфері господарювання (суть господарсько-правового інституту). Обґрунтовано, що підприємство – первинний господарсько-правовий інститут, який є основною ланкою в системі формування інститутів суспільства. Це зумовлено його економічними і соціальними функціями як товаровиробника, його фундаментальним значенням, основним місцем у системі руху матеріально-фінансових потоків. З урахуванням цього запропоновано вдосконалення поняття підприємства.

На основі проведеного аналізу дисертантка приходить до визначення підприємства як носія системного інтересу і влади та положення про пріоритет інтересів підприємства перед іншими задіяними у підприємстві інтересами, у т.ч. інтересами держави як власника (засновника) державного підприємства. Аргументовано, що постановка питання про пріоритет публічних інтересів стає можливою лише за умови участі державних підприємств у їх формуванні.

Надану характеристику підприємства як первинного господарсько-правового інституту запропоновано покласти в основу обґрунтування господарсько-правової самостійності підприємства, взагалі, та державного підприємства, зокрема. Підкреслено, що право на господарську самостійність підприємств, у т.ч. державних, впливає з конституційної гарантії права на свободу господарської діяльності окремих людей та їх колективів (права і свободи людини і громадянина не є вичерпними). Запропоновано гарантії господарської самостійності підприємств, насамперед державних, які передбачають необхідність дотримання публічних інтересів, якщо такі інтереси вироблені за їх участі або за участі громадських

об'єднань суб'єктів господарювання, до складу яких вони входять, (індикативне планування, участь громадських об'єднань суб'єктів господарювання у законотворчості тощо). У іншому разі (без такої участі) завдані підприємству збитки у результаті виконання обов'язкових вказівок вищестоящего державного органу підлягають обов'язковому відшкодуванню.

Стверджується, що концепція підприємства як первинного господарсько-правового інституту має сприяти формуванню корпорацій з високою корпоративною культурою та реалізації концепції анімалізму, що сприятиме формуванню в Україні інформаційної економіки (концепція анімалізму розглядає підприємство як цілісну систему, що включає засоби, предмети праці, трудові ресурси, та доповнюється наявністю корпоративної культури і збалансованих відносин в колективі і з зовнішніми інститутами).

У *підрозділі 4.2. «Кваліфікація підприємства як суб'єкта чи об'єкта права»* зазначається, що у вітчизняному законодавстві затвердився двоякий підхід до правової оцінки підприємства як суб'єкта чи об'єкта права, протилежні позиції знайшли закріплення у ГК України і ЦК України. Проблема залишається дискусійною у вітчизняній і зарубіжній науці.

У роботі в результаті проведеного дослідження історичного розвитку підприємства як правової категорії сформульовано висновок про еволюцію категорії підприємства у напрямку від об'єкта до суб'єкта права. При цьому виокремлено декілька етапів:

Середньовіччя – підприємство розглядається як майно комерсанта;

XVIII–XIX ст. – перший етап відокремлення підприємства від власника (держави як підприємця), підприємство розглядається як відокремлене майно – об'єкт права власності підприємця, основне теоретичне обґрунтування складає теорія персоніфікованого майна;

XX ст. – другий етап відокремлення підприємства від засновника, зокрема, в умовах СРСР – від держави, відбувається розвиток поняття підприємства за рахунок включення в нього, крім відокремленого майна, також людського елементу (працівників і керівника), підприємство визнається суб'єктом права, основне теоретичне забезпечення складає теорія оперативного управління та теорія колективу;

початок XXI ст. – перспективний період – перехід до відкритого переліку людських елементів, що включаються поряд з відокремленим майном до поняття підприємства як приватно-публічного правового інституту.

З цих позицій підприємство є одночасно і суб'єктом, і об'єктом права:

об'єктом з точки зору права учасників господарських відносин на той чи інший ресурс, задіяний у підприємстві (прав держави як власника, прав трудового колективу на участь в управлінні, права контрагентів на визначену договорами поведінку підприємства, права державних органів на оподаткування та ін.);

суб'єктом з тієї точки зору, що підприємство як система, яка являє собою цілісну сукупність взаємодіючого техніко-економічного (майнового) і соціально-економічного (людського) капіталів, виступає як самостійний суб'єкт права, що володіє організаційною цілісністю і єдністю.

Зауважується, що в цивілістичних публікаціях на підтвердження оцінки підприємства як об'єкта права звертається увага на використання в ГК України поняття «власник підприємства». З цього приводу у роботі відзначається, що використання такого поняття у господарському законодавстві відповідає економічним уявленням про відносини власності на підприємстві та є виправданим з точки зору права, якщо підійти до підприємства як суб'єкта права з позицій правового інституціоналізму: підприємство виступає як об'єкт права власності засновника (держави) у внутрішніх відносинах «держава-підприємство» та як суб'єкт права у зовнішніх відносинах (це – право власності у державних корпоративних підприємств і право господарського відання або оперативного управління у державних унітарних підприємств). Дисертантка розцінює відповідну норму ГК України як елемент реалізації у чинному законодавстві існуючих тенденцій щодо кристалізації правової інституційної теорії підприємства.

Рівноцінним визнається визначення у ГК України цілісного майнового комплексу підприємства як об'єкта права, натомість заперечується проти визнання об'єктом права підприємства та настоюється на тому, що поняття підприємства не може бути зведене до цілісного майнового комплексу.

Проаналізовано питання змісту права підприємства у зовнішніх відносинах, яке визначається законодавством залежно від виду підприємства. Право оперативного управління або право господарського відання державних унітарних підприємств як похідне речове право теоретично забезпечуються теорією оперативного управління А.В. Венедиктова. Звертається увага на те, що це право поширюється лише на правовий режим майна та регулює майновий обіг, в той час як на підприємстві існують також інші групи відносин, які мають віднайти місце у визначенні загального права підприємства у зовнішніх відносинах. Таке право пропонується назвати правом господарювання. Відповідний досвід знайдено у КНР, однак там право господарювання засноване на загальнонародній власності, а в даній пропозиції – на баченні підприємства як системи, а саме концепції підприємства як правового інституту. Таким чином, правовий інституціональний підхід до підприємства зумовлює переростання теорії оперативного управління в теорію господарювання.

У підрозділі 4.3. «Співвідношення понять «підприємство» і «юридична особа» зауважується, що у вітчизняній науці господарського права сформувався уявлення про первинність підприємства по відношенню до юридичної особи, про юридичну особу як одну з ознак підприємства. Це уявлення отримало закріплення у ГК України. У ЦК України, який містить бланкетні норми, що відсилають до інших видів юридичних осіб, передбачених законом, підприємство розглядається як вид юридичної особи (ця позиція знайшла закріплення у ЦК України поряд з правовою оцінкою підприємства як об'єкта права). Це є проявом дискусій, які точаться як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці з початку ХХ ст.: в чому полягає сутність юридичної особи і що первинне – підприємство чи юридична особа.

У роботі констатовано, що зазначена проблема є проявом двох протилежних течій правової думки, що склалися відповідно у рамках західної і східної традиції континентального права (романістів і германістів, цивілістів і господарників). Від

початку перша течія була висуванцем фікційних теорій юридичної особи, друга – реалістичних теорій. Кожна з течій історично виявилася по своєму праву: перша – в тому, що заперечувала наявність соціальної реальності (в сенсі людського субстрату) у юридичної особи, друга – в тому, що в решті решт довела цю реальність стосовно підприємства.

Зауважується, що категорія юридичної особи задовольняла на першій стадії розвитку капіталізму, відповідала потребам правового забезпечення майнового обігу в індивідуалістичній економіці (XIX ст.), але з переходом до складноорганізованої економіки у XX ст. постала проблема наукового освоєння категорії підприємства як суб'єкта права, що є учасником і господарсько-виробничих, і організаційно-господарських правовідносин.

У роботі наголошується на неповноті реалістичних теорій юридичної особи радянського періоду, які по інерції намагались відшукати людський субстрат за категорією юридичної особи. Однак по мірі переростання в XX ст. підприємства із об'єкта в суб'єкт права проблема сутності юридичної особи трансформувалась в проблему сутності підприємства. У результаті удавалось розкрити лише ту чи іншу сторону або декілька сторін у сутності підприємства – у А.В. Венедиктова за фігурою підприємства стоїть трудовий колектив, у С.І. Аскназія – власник (держава), у Ю.К. Толстого – директор, у О.А. Красавчикова – трудовий колектив і власник (держава), у Н.Г. Александрова – органи юридичної особи, у О.А. Пушкіна – організація (всі її учасники), у Б.Б. Черепакіна – ніхто, оскільки юридична особа існує і діє незалежно від змін її людського складу. З переходом до пошуку сутності підприємства у другій половині XX ст. започатковано тенденцію до інтеграції різноманітних властивостей стосовно підприємства: підприємство – не колектив, не відкремлене майно, не засновник (держава), а організація, що синтезує всі ці властивості (Г.В.Пронська).

З точки зору правового інституціонального підходу за фігурою підприємства стоять всі вищезазначені категорії учасників. Як наслідок, виникає потреба розширення категорії колективу у теорії колективу А.В. Венедиктова до приватно-публічного колективу, що тягне за собою розширення систем правовідносин, позначених в теорії соціальних зв'язків О.А. Красавчикова (які поєднують інтереси та волю трудового колективу і держави), до відкритої системи приватно-публічних відносин, а також розширення категорії організації, використаної в теорії організації О.А. Пушкіна і визначенні сутності підприємства Г.В.Пронської, до приватно-публічної господарської організації (підприємства). У результаті виникає можливість врахування й інших теорій – теорії держави (власника), теорії директора, оскільки і власник і директор є учасниками господарських відносин в рамках правового інституту підприємства, поряд з іншими учасниками, перерахованими у ст. 2 ГК України. Сама можливість врахування численних теорій, що віднайшли кожна своє раціональне зерно у складному багатогранному явищі підприємства, підтверджує достовірність правового інституціоналізму.

Щодо сутності юридичної особи підкреслюється, що серед трьох напрямів у її поясненні, що склалися у країнах континентального права – фікційні теорії, реалістичні і агностичні – найбільш близькими до істини виявилися агностичні

(нормативістська теорія права, теорія інтересу), які розглядають юридичну особу не як суб'єкт права, а як юридико-технічний прийом організаційно-правового оформлення відносин між людьми (авт. – як організаційно-правову форму). Однак у сучасних умовах юридична особа перестала бути завершеною організаційно-правовою формою і стала складовою організаційно-правової форми підприємства.

Зауважується, що у спадок науці ХХ ст. дісталось дуже неструнке уявлення про співвідношення підприємства і юридичної особи та методологічних джерел цієї проблеми, що підштовхнуло пострадянську цивілістику до ідеї поділу юридичних осіб на види, в той час як у зарубіжному законодавстві види торговельних товариств (комерсантів) визначаються у Торговельних (комерційних) кодексах. Пострадянська цивілістична доктрина обрала для себе германістичний підхід до конструювання форми юридичної особи, і це стало проблемою – була втрачена чистота романістичної концепції юридичної особи, що являє собою традиційну цінність. Наслідком став розрив правової форми юридичної особи. У роботі відстоюється необхідність традиційного підходу до визначення призначення юридичної особи – для опосередкування майнового обігу, який необхідний для діалектичного стикування категорій, що сформувалися у рамках різних методологій (без зайвого заплутування проблеми). З урахуванням цього положення про види юридичних осіб із ЦК України запропоновано виключити.

Аргументовано, що поняття «підприємство» і «юридична особа» співвідносяться як суб'єкт права – приватно-публічний колектив і його первинна організаційно-правова форма. Відповідно до цього положення запропоновано теорію юридичної особи сформулювати як теорію первинної організаційно-правової форми підприємства (первинної в сенсі такої, що сформувалась на попередніх етапах розвитку в рамках методологічного індивідуалізму і входить до складу сучасної ОПФ, що розвивається в контексті споконвічного християнського колективізму). Щодо теорії підприємства, то її не може бути сформульовано виключно як теорію приватно-публічного колективу, оскільки це не враховувало б майнову складову підприємства. Ця проблема вирішується у процесі здійснення правової оцінки соціологічного поняття колективу, що зумовлює його бачення як правового інституту, який включає у т.ч. майнову складову у контексті прав на майно. З урахуванням вищевикладеного здійснені в цій роботі розробки пропонуються вважати теорією підприємства як правового інституту.

Розділ 5. Удосконалення законодавства про державні підприємства містить чотири підрозділи.

У **підрозділі 5.1.** *«Участь трудового колективу (персоналу) в управлінні державним підприємством»* вказано на наявність конституційних засад для участі трудових колективів в управлінні державними підприємствами (ст. 22, 36, 38 Конституції України). Зауважується, що у радянський період права трудових колективів були більш широкими, у чинному законодавстві вони звужені, натомість необхідні для захисту інтересів самого підприємства. Це один із способів вирішення існуючих проблем, який не виправдано ігнорується, помилково асоціюється з пережитками радянського періоду.

Проаналізовано західноєвропейський досвід залучення персоналу в управління компанією (Директива ЄС від 8 жовтня 2001 р. № 2001/86/ЄС, Устав європейської компанії (Постанова №2157/2001), національне законодавство ФРН, Франції, Нідерландів, Данії та ін. країн, що сприйняли германську або французьку модель участі персоналу в управлінні компанією). Виявлено позитивний досвід щодо участі персоналу в управлінні підприємствами, який доцільно використати в умовах України як з урахуванням обраного курсу на зближення з європейським законодавством, так і з огляду на внутрішні потреби.

У *підрозділі 5.2. «Участь органів місцевого самоврядування у діяльності державних підприємств»* окреслюються теоретичні засади участі органів місцевого самоврядування у правовому інституті державного підприємства. Підкреслюється необхідність цілісного сприйняття Українського народу як складноструктурованого суб'єкта права, що має трояку – приватну, публічну і приватно-публічну – структуру. З точки зору приватної структури він включає громадян, з точки зору публічної – територіальні громади різних рівнів та інші публічні організації, з точки зору приватно-публічної структури – підприємства, у т.ч. державні, та інші суб'єкти господарської діяльності. Територіальні громади розглядаються як публічні підсистеми Українського народу, що реалізують свої повноваження безпосередньо і через органи місцевого самоврядування. Підсистема територіальної громади включає в себе підсистему відповідного місцевого господарства, до структури якого входять всі розташовані на відповідній території господарства, у т.ч. державних підприємств.

Наголошується, що системний характер Українського народу та територіальних громад дозволяє пояснити походження їх регулюючих повноважень, їх право на регулювання діяльності підсистем, у т.ч. державних підприємств.

У *підрозділі 5.3. «Участь державних підприємств у діяльності громадських об'єднань суб'єктів господарювання»* підкреслена роль громадських об'єднань суб'єктів господарювання, у т.ч. створених за участі державних підприємств, у збалансуванні приватних і публічних інтересів на різних рівнях державної соціально-економічної системи.

На основі проведеного дослідження зарубіжного досвіду, зокрема, Франції, запропоновано включення у Торгово-промислові палати (ТПП) всіх суб'єктів господарювання, у т.ч. держпідприємств, за законом (на кшталт включення громадян до територіальних громад), публічна організація виборів їх органів, розгалужена система ТПП, включених до ТПП України, доповнена входженням представників ТПП України до складу незалежної від вищих органів державної влади Економічної і соціальної ради при КМУ і Комітетах Верховної Ради України, наділеної вагомими повноваженнями. Це дозволить суттєво підняти ефективність співробітництва органів державної влади і суб'єктів господарської діяльності (держпідприємств) на основі партнерства, відкритості і прозорості. Стверджується, що при такому підході буде ефективно виконуватися Закон України «Про соціальний діалог в Україні».

У *підрозділі 5.4. «Законодавче забезпечення господарської самостійності державних підприємств»* проведено аналіз проекту закону «Про державні унітарні

підприємства», критикується його спрямованість на подальше звуження прав державних підприємств. На основі проведеного дослідження сформульовано пропозиції до законодавства, направлені на забезпечення господарської самостійності державних підприємств. А саме, запропоновано закріпити у ГК:

створення на державних підприємствах наглядової ради з представників від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, трудового колективу та крупних кредиторів, у якій $\frac{1}{2}$ від загальної кількості членів складають представники органів державної влади, а $\frac{1}{2}$ – представники інших груп у рівних пропорціях; покладення на наглядову раду управлінських функцій щодо держпідприємств, які на сьогодні закріплені за державними органами управління та ФДМУ;

повну солідарну майнову відповідальність директора (директорів) і членів наглядової ради за незбереження загальної вартості державного майна, закріпленого за підприємством, та кримінальну відповідальність за зловживання службовим положенням у разі зловмисної переоцінки майна, незбереження його загальної вартості тощо;

безумовне право державних органів давати обов'язкові до виконання вказівки лише казенним підприємствам, щодо інших видів державних підприємств таке право може бути реалізоване лише за умови участі державних підприємств у виробленні відповідних управлінських рішень (наприклад, у розробці індикативних планів тощо); збитки, нанесені державному підприємству у результаті виконання вказівок вищестоящого органу, який порушив права підприємства, а також в результаті неналежного здійснення вищестоящим органом обов'язків стосовно підприємства, підлягають відшкодування цим органом, за винятком випадків, коли підприємство безпосередньо або через громадські об'єднання суб'єктів господарювання брало участь у виробленні відповідних управлінських рішень;

порядок, згідно з яким керівник підприємства призначається наглядовою радою за узгодженням з трудовим колективом та є підзвітним цьому органу і трудовому колективу; трудовий колектив має право вимагати звільнення особи від обов'язків директора, якщо він не виправдав довіри колективу;

право трудового колективу та кредиторів вимагати відшкодування збитків, завданих підприємству вищестоящим державним органом, та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, яка полягає в розробленні сучасних теоретико-методологічних та прикладних засад господарської правосуб'єктності державних підприємств, обґрунтуванні теоретичних положень щодо правового забезпечення їх господарської самостійності в нових економічних умовах, формуванні відповідних пропозицій з удосконалення законодавства, що має важливе народногосподарське та соціально-культурне значення.

На підставі проведеного дослідження сформульовано наступні основні висновки.

1. Виокремлено етапи історичного розвитку господарської правосуб'єктності державних підприємств, які показують зміну тенденцій від поступального руху до розширення господарської самостійності державних підприємств, а далі до поступового фактичного обмеження законом і установчими документами господарської самостійності державних підприємств, особливо тих, що отримали статус казенних. У результаті постала проблема правового забезпечення закріпленої в ГК України самостійності державних підприємств.

2. Обґрунтовано стратегічне значення для вирішення проблем господарської правосуб'єктності державних підприємств органічної концепції праворозуміння (виходить із сполучення індивідуального і колективного, приватного і публічного в праві, керується принципом «дозволено те, що не заборонено») та правового інституціоналізму (розглядає суспільство як сукупність інститутів, підприємство як інститут, держава – один з інститутів, право формується всіма інститутами, отже передбачає участь різноманітних правоволодільців у формуванні правового інституту). Це значення полягає в концептуальному забезпеченні господарської самостійності державних підприємств у сучасних умовах з опорою на участь заінтересованих сторін в управлінні підприємствами та участь підприємств у формуванні державних рішень, що відповідає вимогам побудови громадянського суспільства.

При дослідженні наявного досвіду виявлено дві концепції управління державними підприємствами у зарубіжних країнах, серед яких державницька та синдикалістська, яким відповідають дві концепції вирішення конфлікту інтересів в держпідприємствах між інтересами підприємства і публічними інтересами: 1) на користь публічних інтересів і 2) на користь інтересів підприємства. Констатовано, що в Україні використовується виключно перша концепція, та аргументовано, що вирішення проблеми самостійності державних підприємств у вертикальних відносинах можливе у рамках синдикалістської концепції або сполучення двох концепцій.

3. Виявлено конституційні передумови для забезпечення господарської самостійності державних підприємств, основу яких складає закладений у Конституції України принцип «дозволено все, що не заборонено». Обґрунтовано положення про сходження від категорії «юридичний інститут» як сукупності норм до категорії «правовий інститут» як сукупності прав, обов'язків і свобод. Сформульовано поняття господарсько-правового інституту як сукупності господарських прав, обов'язків і свобод або господарських правовідносин, що виникають між їх володільцями.

4. Висунуто господарсько-правову концепцію комбінаційної (компромісної) теорії правосуб'єктності як теорії узгоджених приватних і публічних волей (влад) і інтересів. Аргументовано, що така концепція здатна опосередковувати участь заінтересованих осіб у прийнятті рішень державного підприємства, так само як і участь останнього у формуванні рішень вищестоящих державних органів, та, відповідно, скласти методологічну основу для розвитку синдикалістської концепції державного підприємства.

5. Удосконалено визначення поняття господарської правосуб'єктності з урахуванням того, що це – така абстрактна властивість суб'єкта господарювання, яка конкретизується у всіх правах, обов'язках і свободах, що формуються у складноорганізованому процесі збалансування приватних і публічних інтересів і встановлення меж приватних і публічних влад, що гарантують реалізацію інтересів.

6. Запропоновано розширену структуру господарської правосуб'єктності державних підприємств, обґрунтовано співвідношення господарської правосуб'єктності, організаційно-правової форми та правового інституту. Запропоновано закріпити у законі право заінтересованих груп (трудових колективів, організації споживачів, органів територіальних громад) вимагати включення до установчих документів положень (їх прав і обов'язків, прав і обов'язків органів державного підприємства), що відповідають інтересам підприємства.

7. Обґрунтовано, що за економіко-правовою сутністю підприємство – первинний господарсько-правовий інститут, який є основною ланкою в системі формування інститутів суспільства. З урахуванням цього удосконалено визначення поняття підприємства та сформульовано положення про пріоритет системного інтересу підприємства відносно інших задіяних у підприємстві інтересів і пріоритет публічних інтересів лише за умови участі підприємств безпосередньо або через громадські об'єднання суб'єктів господарювання у виробленні відповідних публічних рішень.

9. Обґрунтовано кваліфікацію підприємства одночасно як суб'єкта і об'єкта права в додатковому, ніж це передбачено у чинному законодавстві, контексті: суб'єкта права як самостійного суб'єкта господарювання і об'єкта прав, що належать учасникам господарських відносин з ним. Дістала подальший розвиток теорія оперативного управління, яку запропоновано розвинути до теорії господарювання, що відображає участь підприємства як у майнових, так і в усіх інших відносинах.

10. Обґрунтовано співвідношення понять підприємства і юридичної особи як суб'єкта права і первинної організаційно-правової форми, що сформувалась у рамках західної традиції континентального права. Дістала подальший розвиток теорія колективу А.В. Венедиктова, яку запропоновано розвинути до теорії підприємства як правового інституту, що дозволяє врахувати як людський субстрат, так і майнову складову підприємства.

11. Розроблено пропозиції щодо забезпечення господарської самостійності державних підприємств та впровадження у законодавство синдикалістської концепції їх внутрішньої організації й участі у вертикальних відносинах, зокрема, щодо участі трудового колективу (персоналу) в управлінні державним підприємством, участі органів місцевого самоврядування у діяльності державних підприємств, участі державних підприємств у діяльності громадських об'єднань суб'єктів господарювання.

На основі проведеного дослідження розроблено проект закону «Про внесення змін та доповнень до Господарського кодексу України щодо статусу державних підприємств».

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Грудницкая С.Н. Хозяйственная правосубъектность государственных предприятий: проблемы теории и практики: моногр. / С.Н. Грудницкая; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2011. – 428 с.

Статті у наукових фахових виданнях

1. Грудницкая С. Проблемы совершенствования правового статуса государственных предприятий (часть первая) / С. Грудницкая // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 1. – С. 68–71.

2. Грудницкая С. Проблемы совершенствования правового статуса государственных предприятий (часть вторая) / С. Грудницкая // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 2. – С. 19–22.

3. Грудницкая С.Н. Необходимость совершенствования хозяйственной правосубъектности государственных предприятий / С.Н. Грудницкая // Вісник Донецького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 391–395.

4. Грудницкая С.Н. Опыт регулирования хозяйственной правосубъектности государственных предприятий в западных странах [Электронный ресурс] / С.Н. Грудницкая // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 201-213. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11gcnvzc.pdf>.

5. Грудницкая С.Н. Опыт регулирования хозяйственной правосубъектности государственных предприятий в КНР [Электронный ресурс] / С.Н. Грудницкая // Часопис Академії адвокатури України: електронне видання. – 2011. – № 1 (10). – 5 с. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/chaau/2011-1/content.html>.

6. Грудницкая С.Н. Этапы исторического развития хозяйственной правосубъектности государственных предприятий / С.Н. Грудницкая // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 145-153. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11gcnvzc.pdf>.

7. Грудницкая С.Н. Структура хозяйственной правосубъектности предприятий в современной экономике / С.Н. Грудницкая // Правова держава. – 2011. – №13. – С. 51–57.

8. Грудницкая С.М. Проблема співвідношення понять «підприємство» і «юридична особа» в контексті правового інституціонального підходу / С.М. Грудницкая // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 1. – С. 91–99.

9. Грудницкая С.Н. Методологические подходы к исследованию проблем хозяйственной правосубъектности предприятий (стратегическое значение органической концепции правопонимания) [Электронный ресурс] / С.Н. Грудницкая // Форум права. – 2010. – №4. – С. 245–261. – Режим доступа: <http://www.ncipt.org.ua/>.

10. Грудницкая С.Н. Методологические подходы к исследованию проблем хозяйственной правосубъектности предприятий (перспективный характер правового

институционализма) / С.Н. Грудницкая // Актуальные проблемы правоуедення: сб. науч. трудов. – Самара: Изд-во Самар. гос. экон. ун-та, 2010. – № 3 (27). – С. 59–68.

11. Грудницка С.М. Конституційні основи господарської правосуб'єктності підприємств: поняття і структура господарсько-правового інституту [Електронний ресурс] / С.М. Грудницка // Часопис Академії адвокатури України: електронне видання. – 2010. – №. 3 (8). – 12 с. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/chaau/2010-3/content.html>.

12. Грудницка С.М. Сполучення природної і позитивної господарської правосуб'єктності підприємств [Електронний ресурс] / С.М. Грудницка // Часопис Академії адвокатури України: електронне видання. – 2010. – №. 4 (9). – 12 с. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/chaau/2010-4/content.html>.

13. Грудницкая С.Н. Структурно-функциональная классификация хозяйственной правосуб'єктності підприємств / С.Н. Грудницкая // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право. – 2010. – № 14. – С. 371–377.

14. Грудницкая С.Н. Экономико-правовая сущность и понятие предприятия на современном этапе / С.Н. Грудницкая // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11. – С. 57–61.

15. Грудницкая С.Н. Экономико-правовая сущность и понятие предприятия на современном этапе / С.Н. Грудницкая // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 12. – С. 3–7.

16. Грудницкая С.Н. Сочетание экономической и правовой теории предприятия / С.Н. Грудницкая // Экономика и право. – 2010. – № 3 (28). – С. 110–116.

17. Грудницкая С.Н. Проблема квалификации предприятия как субъекта или объекта права: субъектно-объектный характер отношений в правовом институте предприятия / С.Н. Грудницкая // Актуальные проблемы правоуедення: сб. науч. трудов. – Самара: Изд-во Самар. гос. экон. ун-та, 2010. – № 4 (28). – С. 100–107.

18. Грудницка С.М. Справедливе законодавство – передумова справедливого судочинства / С.М. Грудницка, С.Ф. Демченко // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 2. – С. 68–71. (*Особистий внесок: аргументування необхідності розробки справедливого законодавства, невиправданості ігнорування прав трудових колективів та дрібних акціонерів*).

19. Грудницка С.М. Розвиток теорії правосуб'єктності: господарсько-правове дослідження / С.М. Грудницка // Юридична Україна. – 2009. – №6. – С.103-109.

20. Грудницкая С.Н. Проблемы методологических основ развития хозяйственной правосуб'єктності / С.Н. Грудницкая // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2008. – Вип. № 9 – С. 352– 356.

21. Грудницкая С.Н. Эволюция хозяйственной правосуб'єктності как экономико-правовой категории / С.Н. Грудницкая // Право Украины. – 2008. – № 8. – С. 74–80.

22. Грудницка С.М. Господарська правосуб'єктність: проблема визначення поняття та сутності / С.М. Грудницка // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 9. – С. 65– 90.

23. Грудницька С.М. Розвиток законодавства про суб'єкти господарського права / С.М. Грудницька // Напрями оновлення господарського законодавства України: зб. наук, праць / НАН України, Ін-т екон.-прав. досліджень. – Донецьк: Юго-Восток, Лтд., 2008. – С. 110–134.

24. Грудницкая С.Н. Хозяйственная правосубъектность Украинского народа, территориальных громад и разграничение полномочий / С.Н. Грудницкая // Город, регион, государство: проблемы распределения полномочий: сб. науч. тр. / НАН Украины, Ин-т экон.-прав. исследований. – Донецк: Юго-Восток, Лтд., 2007. – С. 123–136.

25. Грудницкая С.Н. Юридическое лицо и хозяйственная организация / С.Н. Грудницкая // Проблеми господарського права і методика його викладання: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т екон.-правових досліджень. – Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2006. – С. 90–103.

26. Грудницкая С.Н. Необходимо развивать законодательство о трудовых коллективах / С.Н. Грудницкая // Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора: сб. науч. тр. / НАН Украины, Ин-т экон.-правовых исследований. – Донецк: Юго-Восток, Лтд., 2005. – С. 163–169.

27. Грудницька С.М. Корпоративні суб'єкти господарювання та корпоративне управління: напрямки вдосконалення законодавства і подальших розробок / С.М. Грудницька // Економіка та право. – 2004. – № 3 (10). – С. 93–99.

28. Грудницкая С.Н. Проблемы акционерного права и усиление роли корпоративного регулирования в стабилизации экономики (направления исследований) / С.Н. Грудницкая, В.И. Татьков, А.Н. Переверзев // Актуальные проблемы стабилизации и развития экономики: сб. науч. тр. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, 1999. – С. 244–257. *(Особистий внесок: обґрунтування тези про розширення участі трудового колективу в управлінні підприємством як основної складової механізму незалежності підприємства від засновника).*

29. Грудницкая С.Н. Совершенствование структуры управления акционерными обществами: проблемы налаживания механизма внутреннего контроля в АО / С.Н. Грудницкая // Хозяйственно-правовые проблемы формирования и функционирования акционерных обществ: сб. науч. тр. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, 1998. – С. 80–97.

30. Грудницкая С.Н. Государственная собственность и хозяйственная самостоятельность / С.Н. Грудницкая // Юридический весник. – № 3. – 1996. – С. 47–51.

Матеріали наукових конференцій та інші видання

1. Грудницька С.М. Проблеми удосконалення господарської правосуб'єктності державних підприємств / С.М. Грудницька // Наука України. Перспективи та потенціал: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. заочної конф. (Запоріжжя, 22-24 лютого 2012 р.). – Запоріжжя: Нова Освіта, 2012. – С. 138–142.

2. Грудницкая С.Н. О расширении хозяйственной самостоятельности государственных предприятий (предложения к законодательству) / С.Н. Грудницкая

// Экономико-правовые исследования в XXI веке: правовые проблемы эффективного использования объектов публичной собственности: материалы Седьмой междунар. науч.-практ. интернет-конф. (Донецк, 22-29 апреля 2011 г.) / науч. ред. В.К. Мамутов; НАН Украины. Ин-т экон.-правовых исследований. – Донецк: Ноулидж (донецкое отделение), 2011. – С. 50–59.

3. Грудницкая С.Н. Проблема квалификации предприятия как субъекта или объекта права: субъектно-объектный характер отношений в правовом институте предприятия / С.Н. Грудницкая // Правовое регулирование деятельности хозяйствующего субъекта: материалы 9-й Междунар. науч.-практ. конф. «Проблемы развития предприятий: теория и практика» (Самара, 18-19 нояб. 2010 г.) / [редкол.: А.Е. Пилецкий (отв. ред.) и др.]. – Самара: Изд-во Самар. гос. экон. ун-та, 2010. – Ч. 3. – С. 27–31.

4. Грудницька С.М. Підводні камені розрекламованого закону / С.М. Грудницька // Экономико-правовые исследования в XXI веке: пробелы и экономически необоснованные нормы в законодательстве, регулирующем хозяйственную деятельность в Украине, и пути их устранения: материалы Второй междунар. науч.-практ. интернет-конф. (Донецк, 2-5 июня 2009 г.) / НАН Украины, Ин-т экон.-правовых исследований. – Донецк: Вебер, 2009. – С. 80–85.

5. Грудницька С.М. Питання методології наукових досліджень / С.М. Грудницька // Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти: зб. матеріалів наук.-метод. конф. (Київ, жовтень 2008 р.). – К.: КНЕУ, 2008. – С. 101–105.

6. Грудницька С.М. Напрямки розвитку господарської правосуб'єктності у світлі європейського досвіду плюралістичної демократії / С.М. Грудницька // Научно пространство на Европа – 2008: материалы за IV Международна научна практична конф. (София, 15-30 Апрель 2008 г.). – София: ООД «Бял ГРАД-БГ», 2008. – Т. 20: Закон. – С. 104–107.

7. Грудницкая С.Н. Спор цивилистов и хозяйственников и Конституция Украины / С.Н. Грудницкая // Динамика исследования – 2008: материалы за IV Международна научна практична конф. (София, 16-31 юли 2008 г.). – София: ООД «Бял ГРАД-БГ», 2008. – Т. 19: Закон. – С. 102–106.

8. Грудницкая С.Н. Наука хозяйственного права и сбалансирование интересов / С.Н. Грудницкая // Efektivni nástroje modernich věd – 2008: materiály IV Mezinárodní vědecko-praktická konference (Praha, 03-15 května 2008 roku). – Praha: Publishing Hous «Edication and Science», 2008. – Dil 8: Právni vědy. – S. 75–77.

9. Грудницька С.М. Розвиток законодавства про торгово-промислові палати / С.М. Грудницька // Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2008: materialy IV Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji (Przemyśl, 16-31 czerwca 2008 roku). – Przemyśl: Nauka i studia, 2008. – T. 14: Prawo. Państwowy zarząd. – S. 48-50.

10. Грудницкая С.Н. Теория правосубъектности на современном этапе / С.Н. Грудницкая // Современные направления теоретических и прикладных исследований 2008: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Одесса, 15-25 марта 2008 г.). – Одесса: Черноморье, 2008. – С. 74–76.

11. Грудницька С.М. Сутність і поняття правосуб'єктності: господарсько-правове визначення / С.М. Грудницька // Становлення сучасної юридичної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 29 квітня 2008 р.). – Тернопіль, 2008. – С.67–68.

12. Грудницкая С.Н. Общие вопросы правового обеспечения формирования и реализации инновационной и инвестиционной политики Украины / С.Н. Грудницкая // Управління інноваційним розвитком підприємств України в умовах світових інтеграційних процесів: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Дніпропетровськ, 9-10 листопада 2007 р.). – Т. 3. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2007. – С. 26–27.

13. Грудницкая С.Н. Правовое обеспечение институциональных преобразований как фактора экономического развития / С.Н. Грудницкая // Соціально-економічні проблеми розвитку країни з транзитивною економікою: зб. наук. статей Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Харків, 14-15 грудня 2007 р.). – Х.: Вид. ХНЕУ, 2007. – № 8. – С. 97–98.

14. Грудницкая С.Н. Значение публичных субъектов хозяйствования для формирования правового государства [Электронный ресурс] / С.Н. Грудницкая // Розвиток юридичної науки на сучасному етапі: матеріали Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 7 грудня 2007 р.). – Тернопіль, 2007. – С. 41–42. – Режим доступу: www.lex-line.com.ua.

15. Грудницька С.М. Тема 10. Загальна характеристика суб'єктів господарського права. Тема 13. Господарські об'єднання і органи господарського керівництва / С.М. Грудницька // Господарське право: навч. посіб. у схемах і таблицях / за заг. ред. М.Л. Шелухіна. – К.: Центр навч. літ., 2006. – 616 с.

16. Господарське право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М.К. Галянтич, С.М. Грудницька, О.М. Міхатуліна та ін. – К.: МАУП, 2005. – 424 с. (*Особистий внесок: правове положення акціонерних товариств, правове положення державних підприємств*).

17. Экономико-правовые и организационные предпосылки обеспечения конкурентоспособности экономики / В.К. Мамутов, Л.А. Савельев, Н.А. Орлова и др. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, Юго-Восток, Лтд, 2002. – 150 с. (*Особистий внесок: визначення напрямів розвитку законодавства про суб'єкти господарювання для забезпечення конкурентоздатності економіки*).

18. Грудницкая С.Н. Экономика будущего: формула компромисса / С.Н. Грудницкая, А.Н. Переверзев // Распад СССР: 10 лет спустя: доклады и выступл. на междунар. науч. конф. (Москва, 21-24 июня 2001 г.) / под общ. ред. проф. А.В. Бузгалина. – М.: Издат. дом „РИГ ИЗДАТ“, 2002. – С. 47–48. (*Особистий внесок: постановка проблеми про необхідність досягнення компромісу, позначення шляхів збалансування приватних і публичних інтересів у нових економічних умовах*).

19. Грудницкая С.Н. О направлениях хозяйственно-правовых исследований / С.Н. Грудницкая // Материалы научной конференции профессорско-преподавательского состава экономико-правового факультета Донецкого государственного университета. Правоведение (Донецк, апрель 1999 г.). – Донецк: ДонГУ, 1999. – С. 48–50.

АНОТАЦІЯ

Грудницька С.М. Господарська правосуб'єктність державних підприємств. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – «господарське право, господарсько-процесуальне право». – Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Донецьк, 2012.

Дисертація присвячена дослідженню проблем господарської правосуб'єктності державних підприємств. Виокремлено етапи історичного розвитку господарської правосуб'єктності державних підприємств. Обґрунтовано стратегічне значення для вирішення проблем господарської правосуб'єктності державних підприємств органічної концепції праворозуміння та правового інституціоналізму. Сформульовано господарсько-правову концепцію комбінаційної (компромісної) теорії правосуб'єктності. Аргументовано існування конституційних передумов для забезпечення господарської самостійності державних підприємств, основу яких складає закладений у Конституції України принцип «дозволено все, що не заборонено». Обґрунтовано на основі Конституції пропозицію про сходження від категорії «юридичний інститут» до категорії «правовий інститут», сформульовано поняття господарсько-правового інституту. Удосконалено визначення поняття господарської правосуб'єктності. Дістали подальший розвиток теоретичні розробки щодо структури господарської правосуб'єктності, обґрунтовано співвідношення господарської правосуб'єктності, організаційно-правової форми та правового інституту. Обґрунтовано, що за економіко-правовою сутністю підприємство – первинний господарсько-правовий інститут; цю обставину кваліфіковано як основну складову в обґрунтуванні господарсько-правової самостійності державного підприємства. Аргументовано, що державне підприємство є одночасно і суб'єктом, і об'єктом права в додатковому, ніж це передбачено у чинному законодавстві, контексті. Дістала подальший розвиток теорія оперативного управління, яку запропоновано розвинути до теорії господарювання. Обґрунтовано співвідношення понять підприємства і юридичної особи як суб'єкта права і первинної організаційно-правової форми. Дістала подальший розвиток теорія колективу Венедиктова. Розроблено пропозиції щодо впровадження у законодавство синдикалістської концепції внутрішньої організації державного підприємства і його участі у вертикальних відносинах та законодавчого забезпечення господарської самостійності державних підприємств.

Ключові слова: підприємство, державне підприємство, господарська правосуб'єктність, господарська самостійність, організаційно-правова форма, правовий інститут, юридична особа, правовий інституціоналізм, дозволено все, що не заборонено.

АННОТАЦИЯ

Грудницкая С.Н. Хозяйственная правосубъектность государственных предприятий. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.04 – «хозяйственное право, хозяйственно-процессуальное право». – Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, Донецк, 2012.

Диссертация посвящена исследованию проблем хозяйственной правосубъектности государственных предприятий.

В разделе 1 исследована история развития хозяйственной правосубъектности государственных предприятий, ее состояние на современном этапе в Украине и особенности в зарубежных странах. Выделены этапы исторического развития хозяйственной правосубъектности государственных предприятий, которые показывают изменение тенденций от поступательного движения к расширению хозяйственной самостоятельности государственных предприятий до постепенного фактического ограничения законом и уставными документами хозяйственной самостоятельности государственных предприятий, особенно тех, которые получили статус казенных. В результате появляется проблема правового обеспечения закрепленной в ХК Украины самостоятельности этого вида предприятий. Выявлены две концепции управления государственными предприятиями в зарубежных странах, среди которых государственническая и синдикалистская. Соответственно существует две концепции разрешения конфликта интересов на госпредприятиях между интересами предприятия и публичными интересами: 1) в пользу публичных интересов и 2) в пользу интересов предприятия. Исследовано состояние хозяйственной правосубъектности государственных предприятий в Украине и определены потребности и направления ее развития.

В разделе 2 рассмотрены методологические подходы к исследованию проблем хозяйственной правосубъектности, теории правосубъектности и конституционные основы хозяйственной правосубъектности государственных предприятий. Обосновано стратегическое значение для решения проблем хозяйственной правосубъектности органической концепции правопонимания и правового институционализма. Сформулирована хозяйственно-правовая концепция комбинационной (компромиссной) теории правосубъектности. Выявлены конституционные предпосылки для обеспечения хозяйственной самостоятельности государственных предприятий, основу которых составляет заложенный в Конституции Украины принцип «разрешено все, что не запрещено». Сформулировано понятие хозяйственно-правового института.

В разделе 3 рассмотрены проблемы толкования хозяйственной правосубъектности в современной литературе, ее структуры и соотношения с правовым институтом государственного предприятия. Усовершенствовано определение понятия хозяйственной правосубъектности. Аргументирована расширенная структура хозяйственной правосубъектности, определено центральное место правового института в ней. Обосновано соотношение хозяйственной правосубъектности, организационно-правовой формы и правового института. Предложено закрепить в законе право заинтересованных групп (трудовых коллективов, организаций потребителей, органов территориальных общин) требовать включения в учредительные документы положений (их прав и

обязанностей и прав и обязанностей органов государственного предприятия), которые отвечают интересам предприятия.

В разделе 4 исследована экономико-правовая сущность и понятие государственного предприятия на современном этапе, проблема квалификации предприятия как субъекта или объекта права, соотношения понятий «предприятие» и «юридическое лицо». Обосновано, что по экономико-правовой сущности предприятие – первичный хозяйственно-правовой институт, который является основным звеном в системе формирования институтов общества. Это обстоятельство квалифицировано как основная составляющая в обосновании хозяйственно-правовой самостоятельности государственного предприятия. Усовершенствовано определение понятия предприятия. Обоснована квалификация предприятия одновременно как субъекта и объекта права. Получила дальнейшее развитие теория оперативного управления А.В. Венедиктова, которую предложено развить до теории хозяйствования. Обосновано соотношение понятий предприятия и юридического лица как субъекта права и первичной организационно-правовой формы. Получила дальнейшее развитие теория коллектива А.В. Венедиктова.

В разделе 5 рассмотрены вопросы законодательного обеспечения участия разнообразных носителей интересов в сбалансировании властей и интересов в сфере деятельности государственных предприятий, а также хозяйственной самостоятельности государственных предприятий. Сформулированы предложения к законодательству. На основе проведенного исследования разработан проект закона «О внесении изменений и дополнений в Хозяйственный кодекс Украины относительно статуса государственных предприятий».

Ключевые слова: предприятие, государственное предприятие, хозяйственная правосубъектность, хозяйственная самостоятельность, организационно-правовая форма, правовой институт, юридическое лицо, правовой институционализм, разрешено все, что не запрещено.

ANNOTATION

Grudnyska S.M. Economic legal personality of the state-owned enterprises. – On rights for a manuscript.

Thesis for the doctor of legal sciences in speciality 12.00.04 – «Economic Law, Economic-procedural Law». – The Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Donetsk, 2012.

The thesis deals with investigation of problems concerning the economic legal personality of the state-owned enterprises. The stages in historical development of the state-owned enterprises are distinguished. The grounds are given that an organic conception of legal awareness and legal institutionalism are of strategic importance for solving the problems connected with the economic legal personality of the state-owned enterprises. The economic-legal conception of a combination (compromise) theory of legal personality is formulated. The arguments are advanced that there are constitutional preconditions for providing the economic independence of the state-owned enterprises, the basis of which is the principle “everything that is not prohibited is allowed” laid in the

Constitution of Ukraine. Based on the Constitution, the proposal is grounded to descend from the category “juridical institute” to the category “legal institute”, and the concept of the economic-legal institute is formulated. The definition of the concept of the economic legal personality was improved. Theoretical insights into the problems of the economic legal personality structure have found their further development. The grounds are given for the existence of the relationship between the economic legal personality, organizational-legal form and legal institute. It is grounded that according to the economic legal nature an enterprise is a primary economic legal institute; this fact is qualified as a basic constituent part in grounding the economic legal independence of a state-owned enterprise. It is also argued that the state enterprise is both a subject and object of law in addition to the current legislation. The theory of operative management has been further developed, that is offered to be developed up to the theory of economic management. The relationship between the concepts of enterprise and legal entity as a subject of law and primary organizational-legal form is grounded. Venedictov theory of collective was further developed. The proposals have been worked out to introduce a syndicalist concept of a state-owned enterprise’s internal organization and its participation in the vertical relations into the legislation, as well as to provide the economic independence of the state-owned enterprises on the legislation level.

Keywords: enterprise, state-owned enterprise, economic legal personality, economic independence, organizational-legal form, legal institute, legal entity, legal institutionalism, everything that is not prohibited is allowed.

Підписано до друку 12.04.2012 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 1,9. Тираж 100 прим.
Замовлення № 702.

Надруковано у ТОВ “Вега-Принт”.
83048, м. Донецьк, вул. Університетська, 78.
Тел. (062) 311-62-51.